

Pokario Vilniuje

Sugrįžimas į Vilnių

Traukinys sulėtino greitį, už langų pradėjo slinkti Vilniaus priemiesčio kalvos. Žmonės suskubo baigti kelionėje užsimezgusius pokalbius, kratėsi snaudulio ar minčių, rikiavo daiktus, susikaupę žvelgė pro langus į kalvų atšlaitėse sutūpusius namus: daržų reželiai, kaimiškos tvoros, vingiuojantys takai, medžių guotai su gelsvai rusvomis dėmėmis tamsioje vasaros pabaigos lapijoje.

Greitai bus miestas, keleiviai pabirs ir pranyks jo gatvėse. Ieškos žmonių, varstys įstaigų duris – kiekvienas su savo rūpesčiais, ligomis, slaptomis viltimis, ketinimais, nerimu, baime, ryžtu, neturinčio pasirinkimo žmogaus drąsa...

Nors ne kartą iš Vilniaus išvažiuota ir vėl sugrįžta, nors daug kartų matytos ir tos kalvos, ir namai, ir gatvės, šandien Jonas Kubilius vėl nežino, kokį miestą ras. Artėjant prie stoties, daugėjo apgriuvusių, apleistų namų, užkaltomis durimis, išdaužtų langų kiaurymėmis. Vietomis žiojėjo duobės, riogsojo griuvėsių krūvos. Šen bei ten gin-

kluotų kareivių saugomi griuvėsius valė žmonės, matyt, belaisviai.

Pirmąją naktį praleidęs „Tauro“ bendrabutyje, kitądien J. Kubilius pradėjo dairytis nuolatinės pastogės. Rūpėjo susirasti ir studijų draugus. Susižinojo, kur gyvena kunigas L. Povilonis. Aplankė bendrakursį, įsikūrusį Žygimantų gatvėje, mediniame vienaukščiame name. Virš įėjimo aliejiniais dažais buvo nupieštas Aušros vartų Marijos paveikslas. L. Povilonis buvo namie, nudžiugo išvydęs svečią.

– Bepigu gyventi pačios Dievo motinos globojamam! – nusišypsojo J. Kubilius, metęs žvilgsnį į piešinį virš durų.

L. Povilonis pakvietė nakvoti. Kalbos pakako iki išnakčių. Kitą dieną – vėl į miestą. Kelias dienas paviešėjo pas kitą pažįstamą. Galop nusprendė pasinaudoti pusbrolio Broniaus Kubiliaus pasiūlymu. Pastarasis su žmona Dana gyveno bute Šv. Jono gatvėje, kurį parapijos klebonijoje jiems padėjo gauti Danos dėdė kunigas A. Vaitiekaitis. Dar rugpjūčio mėnesį pusbroliai buvo atsitiktinai susitikę tėviškėje. B. Kubilius, sužinojęs, kad Jonas grįžta į Vilnių, užsiminė, jog galėtų pas juos apsistoti. Dabar pats laikas pasinaudoti pasiūlymu. B. ir D. Kubiliai gyveno klebonijoje – triaukščiame name Šv. Jono gatvėje. Butas buvo antrajame aukšte. Namie rado tik Kubilienę, kuri jau žinojo, kad vyras pakvietė įsikurti pusbrolį. Vietos buvo pakankamai. Tačiau ir gyventojų daug. Jei daug – atsiras vietos ir dar vienam.

Iš tikrųjų antrajame aukšte buvo net keli butai. Prie pat įėjimo gyveno zakristijonas Glinskis su žmona, miela, labai mažo ūgio moteriške, kurią visi vadino tiesiog Senute. Didečiame kambaryje gyveno iš pradžių gydytojo Markevičiaus šeima, o vėliau – šiaulietė Kazlauskienė su trimis savo vaikais studentais. Dukterys Viktorė ir Halina studijavo germanistiką, sūnus Romas – architektūrą. Kubiliai patys turėjo du

vaikus – Henriką ir Dalytę. Po kelių mėnesių gyventojų dar padaugėjo – įsikėlė Danos Kubilienės tėvai Irena ir Juozas Vaitiekaičiai. Gyveno, nors ir ankštokai, bet linksmi. Visi mėgo bendrauti, lankydavosi daug svečių. Labiausiai svečius, pokalbius ir vaišes mėgo I. Vaitiekaitienė, linksmą, apkūni ir širdingą – ją šiauliečių papročiu visi vadino tiesiog „baba“. Ji mielai pasakodavo savo gyvenimo istorijas. Su J. Vaitiekaičiu susipažinusi Vladivostoke, kur nepriklausomos Lietuvos laikais jis dirbo konsulu. O Irena buvo dar caro laikais į Sibirą nutremto vokiečių–lenkų aristokrato duktė. Sakydavo esanti „von Schröder“. Ten jiedu ir susituokė. Turėjo gražų balsą, per pasilinksminimus mielai dainuodavo rusiškus romansus ir studentų užstalės dainas. Jos duktė Dana taip pat gražiai dainavo. Studijavo dainavimą konservatorijoje. Užsukdavo ir jos studijų draugai, apsilankydavo tuomet konservatorijoje studijavęs S. Sondeckis.

Gyventi Šv. Jonų bažnyčios pašonėje buvo gerai. Vienintelis trūkumas – anksti uždarydavo vartus į universiteto kiemą, per kurį reikėdavo pereiti grįžtant namo. Susivėlinus reikėdavo ilgai belstis, kol atsikeldavo kiemsargis ir nepatenkintas atrakindavo vartus. Susitvarkė ir darbo reikalai. Pagal tuometinius įstatymus iš Tauragės apskrities mokytojo pareigų galėjo atleisti tik Švietimo komisariatui leidus. Jame pasakė, kad leidimą duosią, jei susirasiąs darbą Vilniuje. Ilgai neteko ieškoti – mokytoju pažadėjo priimti Vilniaus aukštesniosios technikos mokyklos direktorius. Tačiau ten dirbti neteko, nes atsirado vieta universitete.

Fizikos ir matematikos fakulteto dėstytojų Z. Žemaičio ir G. Žilinsko rūpesčiu J. Kubilius nuo 1945 metų rugsėjo 1 dienos buvo paskirtas vyresniojo laborantu. Darbą teko pradėti Bendrosios matematikos katedroje, kuriai vadovavo G. Žilinskas.

Mokslai

Universitetas dar kartą keitėsi. Rektoriumi buvo paskirtas geografas profesorius K. Bieliukas. Buvęs rektorius M. Biržiška su abiem broliais – Vaclovu ir Viktoru – pasitraukė į Vakarus. Ne jie vieni negrižo, o ir grįžusieji nebuvo tikri, kad galės išsilaikyti. Pažiūros, praeities veikla – viskas galėjo užkliūti pagal tarybinius standartus pertvarkančiai universitetą naujai valdžiai. Tuo labiau, kad ne visi buvo linkę nuolankiai paklusti. Universiteto profesoriai A. Žvironas, V. Jurgutis, docentai T. Zaleckis ir A. Jurskis dar 1945 metais buvo sukūrę Vyriausiąją Lietuvos išlaisvinimo komitetą. Tačiau greitai buvo susekti ir areštuoti. Kadrai buvo valomi ir vėliau. Dėl politinių priežasčių buvo atleisti teisininkai K. Šalkauskis, A. Žiurlys, ekonomistas A. Kvedaras, užsienio kalbų dėstytojas J. Kazlauskas, lituanistas J. Kruopas, istorikas J. Jurginis, chemikas G. Reibšteinas... Užtat buvo priimta daug naujų žmonių, ypač atsižvelgiant į poreikį marksistiškai auklėti jaunuosius specialistus. Partijos rekomenduoti visuomeninių mokslų katedrose antraeilininkais dirbo partiniai funkcionieriai: V. Niunka (LKP CK sekretorius), R. Šarmaitis (Partijos istorijos instituto direktorius), G. Zimanas („Tiesos“ laikraščio redaktorius)... Nemažai naujų žmonių atvyko iš „broliškųjų“ respublikų. Jie – be ideologinių nuodėmių, praeities, su tarybinio aukštojo mokslo sistemos patirtimi – buvo vertingi kadrai į tarybinę įstai-gą universitetą pertvarkančiai naujai valdžiai. Mokslinės kvalifikacijos, pasiruošimo pedagoginiam darbui stoka...

Užtat marksistinė-lenininė metodologija!

Tačiau ši metodologija Fizikos ir matematikos fakultete mažai ką pakeitė. Ir dėstytojai liko tie patys, išskyrus

pasitraukusius V. Biržišką ir O. Stanaitį bei nacių nužudytą R. Lakovskį. Prieškario *decanissimus* profesorius Z. Žemaitis 1946 metais buvo paskirtas universiteto rektoriumi. Fizikos ir matematikos fakulteto dekanu buvo H. Horodničius, prodekanu – V. Paulauskas. Matematikai turėjo tris katedras – Matematinės analizės, Geometrijos ir Bendrosios matematikos, kurioms vadovavo Z. Žemaitis, P. Katičius ir G. Žilinskas.

Bendrosios matematikos katedroje ir prasidėjo J. Kubiliaus darbas universitete. Jo netrūko – buvo jauniausias bendradarbis, taigi prireikus – ir juodadarbis. Kas, jei ne laborantas surašys katedros posėdžio protokolą? Arba padės profesoriui Z. Žemaičiui egzaminuoti? Ar pabudės fakultete per didžiąsias tarybines šventes? Tekdavo pavaduoti Z. Žemaitį, dažnai sirguliuojantį G. Žilinską. 1945/46 mokslo metais teko du semestrus vesti aukštosios matematikos kurso miškininkams pratybas. O 1946 metų pabaigoje – ir pačiam paskaitas skaityti. Be to – rusų kalba. Aukštosios matematikos kursą chemikams. Ne ką jaunesnės lenkaitės kreipdavosi:

– Panie profesorze...

Vienas maloniausių laboranto darbų – seminaro bibliotekos priežiūra. Fakultete buvo turtinga matematinė biblioteka, didelę jos dalį sudarė Kauno universiteto profesoriaus O. Volko rūpesčiu nupirktas Miuncheno universiteto profesoriaus A. Vosso matematinių knygų rinkinys. Galėjo nekliudomai raustis po lentynas, vartyti įvairiakalbius svarbiausių Europos matematinių žurnalų tomus. Kaip gerai, kad negailėta laiko svetimosioms kalboms! Be jų šios tomų prikrautos lentynos būtų tarsi durys be raktų – aklinos, be plyšelio. Bevartant puslapius, kilo mintis ir dėl baigiamojo

darbo temos. Skaičiai, neapčiuopiami, neregimi, tačiau nuolatiniai žmonių palydovai per šimtmečius, tūkstantmečius keistoje jų civilizacijos kelionėje, skaičiai – praktikos įrankiai, skaičiai – minties įkvėpimo šaltinis tebestebino kaip prieš tūkstančius metų, kai egiptiečiai, suvokę, kad galima išivaizduoti kiekį, pranokstantį visus žmogaus gyvenimo matus, nupiešė hieroglifą, reiškiantį milijoną – klūpantį žmogų, iš nuostabos iškėlusį į dangų rankas. Tiesa, nebe dydžiu stebino skaičiai, o savybių, skirtumų įvairovė. Skaičiai, kuriais skaičiuojame, skaičiai, kuriuos gauname dalydami vienus iš kitų, spręsdami lygtis... Tačiau yra skaičiai, kurie tarsi anapus konkrečios, daiktiškos žmonių veiklos, veiksmų, lygčių, skaičiai lyg iš kito tikrovės lygmens – transcendentiniai skaičiai. Būtent juos ir nusprendė pasirinkti baigiamajam darbui „Transcendentumo matas“.

Tačiau pirma dar reikėjo išklaustyti ketvirto ir penkto kursų programose numatytus kursus ir išlaikyti egzaminus. Ketvirtame matematikų kurse buvo nedaug studentų: C. Chmielevskaitė, J. Kubilius, A. Naftalevičius, J. Pauliukas, Š. Strelicas. T. Didžiulytė ir K. Grincevičius dar vokiečių laikais išlaikė visus reikalingus egzaminus, tačiau dabar jiems, kaip ir kitiems, teko iš naujo juos perlaikyti. Dažniausiai tai būdavo tik formalumas, nes dėstytojai tiesiog perkeldavo anksčiau parašytą pažymį. Per metus (nuo 1945-ųjų gruodžio iki 1946-ųjų gruodžio) J. Kubilius penketais išlaikė visus egzaminus ir surinko reikalingas įskaitas.

Baigiamajam darbui ginti dekanatas paskyrė datą: 1946 metų gruodžio 30 dieną. Darbą J. Kubilius buvo jau senokai parašęs. Susidarė apie 100 juodraščio puslapių. Liko tik perrašyti ir įteikti komisijai. Tačiau 1946 metų rudenį užgriuvo naujos pareigos ir darbai, tad pasijuto lyg voverė rate. Prie

baigiamojo darbo tegalėjo prisėsti retsykais, ir tai tik valandėlei, tik šį bei tą peržiūrėti ir pataisyti. Kelios dienos prieš gynimą pagaliau ėmė perrašinėti darbą, tačiau greitai paaiškėjo, kad nespės. Liko viena naktis, bet ir jos neištempsi. Tad paprašė pagalbos žemesniųjų kursų studentų. P. Golokvosčius, J. Urbelis ir astronomė laborantė G. Lukšytė pasiėmė po lapų šūsnį ir kibo darban. Rytą viską sudėjo į krūvą, užrašė titulinį puslapį ir darbas – nors ir keturiom rašysenom – buvo parengtas.

Ginti reikėjo apypiečiu. Tad J. Kubilius išskubėjo kitų svarbių reikalų tvarkyti. Besirūpindamas, kalbėdamas su daugeliu žmonių, kone primiršo, kokia ypatinga ši diena. Į gynimą atėjo paskutinis. Kartu darbus gynė A. Naftalevičius, Š. Strelicas, H. Jonaitis, T. Didžiulytė ir K. Grincevičius. Viskas praėjo sklandžiai. Komisijos pirmininkas pasveikino pirmuosius pokario matematikus absolventus, palinkėjo sėkmės. Buvo malonu, kaip būna užbaigus didelį darbą, bet kartu ir kasdieniška. Ne taip, kaip prieš septynerius metus, kai baigęs gimnaziją jautėsi lyg naujos kelionės pradžioje. Tuomet ateitis ir žadėjo, ir baugino. Dabar jau seniai jautėsi nešamas įsakmaus, šalto, išlygų nepripažįstančio laiko srovės, ir studijų pabaigos diena šmėstelėjo ir nutolo lyg kažkieno palankus mostas, kelio gairė.

... et cetera

Sklaidydamas pageltusius pokario metų laikraščių puslapius, skaitydamas vienodas, iš tų pačių patetišku žodžių nulietais straipsnių antraštes, nejučia prisimeni byrančio smėlio garsą. Lyg žodžiai tarsi smėlis byrėtų ant visko, kas

gyva, skaudu, svarbu ir tikra, kad visa tai nutiltų, užspringtų, užsimirštų ir nebekliudytų skleistis keistiems bekraujams naujosios ideologijos simboliams, vizijoms ir pranašystėms. Laikraščiai lyg dykuma, pilna viliojančių ar pikta lemiančių ženklų, atsikartojančių simbolių ir užkeikimų. Kartais įsiskaitęs į ritualines liaupses imi ir suabejoji, ar patetikos nėra tyčia įlieta daugiau, nei reikia, kad kažkur potekstėje sušmėžuotų ironijos atspalvis:

„Draugas Stalinas – mūsų laimės kūrėjas. Šiandieną, kai visos tarybinės tautos renka savo geriausius atstovus į aukščiausiąją šalies valdžios organą, man prisimena puikios rusų liaudies sakinės eilutės: ...*ir dabar mes vieną tikslą turime – šviesų, giedrą, platų laimės vieškelį, ir tuo vieškeliu plačiuoju veda mus mylimoji mūsų Partija...*“*

Tačiau nė ši apsimestinė patetika neišgelbėjo autoriaus – tuomet universiteto kosmsorgo, vėliau – dėstytojo. Sužinota, kad karo metais J. Musteikis dalyvavo policininko, žuvusio susirėmime su Marytės Melnikaitės grupe, laidotuvėse. 1951 metais J. Musteikis buvo suimtas ir nuteistas 25 metus kalėti.

Kaip ir kitiems, J. Kubiliui irgi teko pramokti pokario metų stilistikos. Universitete pirmaisiais pokario metais komjaunuolių buvo nedaug. Tad geras studentas ir dar komjaunuolis – tikras radinys, vertas ideologinės legendos. Puikus tokios legendos pavyzdys – „Komjaunimo tiesos“ rašinys apie J. Kubilių, tuomet jau besirengiantį išvykti į Leningradą (dab. – Sankt Peterburgas) aspirantūron. Straipsnyje beveik nėra nei tikrovės faktų, nei gyvesnių žo-

*Musteikis J. Komjaunimo tiesa. – 1946, vasario 10.

džių – vieni simboliai ir ideologiškai teisingi teiginiai. Mūsų dienų skaitytojui liūdną šypseną kelia „kūrybinis“ žurnalisto uždavinys: kaip sujungti į visumą visus būtinus motyvus, juk praleisti nieko negalima!

„Kai paliečiamas klausimas, ką Tarybų valdžia davė mūsų jaunimui, norisi papasakoti apie Joną Kubilių, šiomis dienomis važiuojantį į Leningrado universitetą, vadovaujamą Stalininės premijos laureato prof. J. Liniko, tęsti mokslo. Tas neaukšto ūgio, 27 metų amžiaus jaunuolis akivaizdžiai rodo, ką lietuvių tautai atnešė Tarybinė Armija. 1940 metų birželio mėnesio 15 dieną Jonas baigė Raseinių gimnaziją... Jono tėvai svajojo, kad jų sūnus taptų koku nors mokytoju, o Jonas pats... Jis bijodavo galvoti apie savo ateitį, kadangi gerai žinojo neturtingųjų dalį, matė, kad nėra gyvenime jokių perspektyvų savo tėviškėje. Kelias į mokslus buvo atdaras tik turtuolių vaikams. Tą dieną, kai Jonas Kubilius baigė vidurinį mokslą ir svyruodamas stovėjo pačioje savarankiško gyvenimo kelio pradžioje, ir lietuvių tauta pradėjo naują gyvenimą. Sunku pasakyti, ką tą dieną galvojo aštuoniolikmetis jaunuolis, ką tik gavęs brandos atestatą. Jis, be abejo, tikėjosi, kad jo liaudis sulaukė geresnio gyvenimo, kad išvengtas užpuolimo pavojus, grėsęs iš Vakarų. Jis tuomet suprato, jog pirmasis jo pamatytas tankas su raudona žvaigžde kovos bokšte jam pramušė kelią į mokslus, kad judėjimo reguliuotojas savo raudona vėliavėle atidarė jam kelią į Leningrado universitetą – vieną iš geriausių mokslo įstaigų visame pasaulyje. Tą dieną jis viskuo džiaugėsi kaip ir visi, kas buvo aplink jį. Triukšminga minia rinkosi aplink raudonarmiečius ir stengė-

si pakalbėti su jais nors keletą žodžių. Iš karių su maža raudona žvaigždele kepurėje jis pirmą kartą gyvenime išgirdo lenininį šūkį – „Mokytis, mokytis ir dar kartą mokytis!“*

1946 metų pavasarį J. Kubilius, kaip geras studentas ir bendramokslių autoritetas, išrenkamas į universiteto komjaunimo komitetą. Gauna įpareigojimą – redaguoti universiteto sieninį laikraštėlį. Labai nesivargino ieškodamas autorių ir medžiagos. Greičiausias būdas – pačiam prirašyti. Juk vis tiek tegalima rašyti vieną ir tą patį. Tačiau kartą gavo barti, nes iš žurnalo paimtoje fotografijoje *Į naują buitį* pavaizduota moteris su vaiku atrodė nelinksma, susirūpinusi. Ar tik šitaip neskleidžiamos abejonės dėl naujosios santvarkos teisingumo? Noromis nenoromis teko susitaikyti su aktyvaus komjaunuolio vaidmeniu. Buvo renkamas Vilniuje vykusių komjaunimo konferencijų ir suvažiavimų delegatu, Vilniaus miesto komjaunimo komiteto nariu. 1946 metų liepos 5 dieną Karininkų rūmuose (dab. – Prezidentūra) įvyko Vilniaus miesto studentų mokslo metų baigimo vakaras. J. Kubiliui teko kalbėti studentų vardu. Stengėsi, nors ir mažai laisvės teikė oficialios kalbos šablonas, surasti gyvesnių, nuoširdesnių žodžių apie studentų gyvenimą, siekius ir tikslus. Kalba daugeliui patiko, tačiau santraukoje, išspausdintoje „Komjaunimo tiesoje“ nebeliko nė vieno originalesnio bruožo. Užtat skrupulingai buvo atkartoti trys privalomieji pabaigos šūkiai: „Tegyvuoja...! Tegyvuoja...! Tegyvuoja...!“

**Panarskis Z.* Lenino komjaunimo stipendininkas// Komjaunimo tiesa. – 1948, rugsėjo 22.

Pokario laikas it kategoriškas, vien apibendrintus tipažus pripažįstantis režisierius visiems skirstė privalomus vaidmenis. Iš laikraščių ir radijo – lyg ruporo režisieriaus rankose sklido įsakmios frazės: „Darbo valstiečiai sveikina..., tarybinė inteligentija pasitinka...“ Žmonės rinkosi: vieni, besąlygiško idealizmo, karšto tikėjimo vedami arba neturėdami kitos išeities, neigė, kovojo, nesitaikstė, žuvo, buvo tremiami, ar ištikimi sau iki galo, atmetę visus kompromisus, liko oficialiojo gyvenimo šešėlyje, galbūt praradę galimybę plėtoti savo talentą, kūrybines galias..., kiti – mažuma – įsigyveno į pirmesčius vaidmenis, prarasdami save, tapdami klusniais statistais ir reikalaudami klusnumo iš kitų, dar kiti – priėmė vardus, pareigas, būtinus žodžius kaip neišvengiamą laiko stilistiką, formą, išsaugančią galimybę veikti, kaip kasdienį triukšmą, nesudrumsčiantį sąžinės tylos.

1946 metų pavasarį universiteto partorgas Karinės medicinos katedros dėstytojas Z. Rulis pasiūlė J. Kubiliui stoti į komunistų partiją. Kubilius priminė savo „buožišką“ kilmę, bet partorgas numojo į tai ranka. Kilmė ant kaktos neparašyta, o rimti žmonės partijai reikalingi. Turis suprasti, kad partijos sprendimai lems labai daug ką, o jeigu joje bus tokie žmonės, kokie dabar yra... Svarbu, kad į partiją stotų daugiau vietinių žmonių, lietuvių, suprantančių ir žmonių nuotaikas, ir ko kraštui reikia.

Apsispręsti nebuvo lengva. Tapti nariu partijos, organizuojančios okupacinę valdžią, prieš kurią buvo prisiekta kovoti, kurios kruvina istorija žinoma iš prieškario ir karo metais skaitytų knygų... Kaip galės paaiškinti sau ir kitiems, kurie galbūt klausysis ir tylės, nors toje tyloje šmėstels rūstus žodis „išdavystė“? Tačiau ramdydamas jausmus viršų ėmė aiškus matematiko protas. Studijuodamas matematines te-

orijas, žmogus įpranta prie visų pavadinimų, terminų ir žymėjimų sąlygiškumo. Tiesa nepasikeičia, kad ir kokiais žodžiais ją reikštum. Du kartus po du liks tiek pat, net jei pavadintum tą kiekį penkiais. Matematiko kraujyje glūdintis įprotis svarstyti pagal loginę schemą „jeigu..., tai...“ vėrė rūšią tikrovę. Jeigu atsisakysi, atmesti žaidimo taisykles, jeigu visi žmonės, kuriais įpratai pasikliauti, vengs kompromiso, kas tuomet valdys Vilniaus universitetą: Ariskinas, Višerovas, Malkovas, Kaplanas? O gal... Juozas Markulis ir į jį panašūs? Pagaliau, jei išdidžiai tarsi: „Ne, niekada!“, ar tai nebus dar viena grėsmė tėviškei, broliams ir tėvams, vos bepakeliantiems tarybinės valdžios uždėtą mokesčių naštą?

J. Kubilius parašė reikalingą prašymą, surinko būtinas rekomendacijas. Jas parašė Z. Rulis, A. Malkovas (mokymo reikalų prorektorius), universiteto komjaunimo komitetas.

Į partiją priėmė 1947 metų spalį. Nors teko ilgokai aiškinti, kodėl stojas, tačiau susirinkimas vyko sklandžiai. Staiga atsistojo Teisės fakulteto dėstytojas M. Jofė ir pareiškė, kad Kubiliaus esą negalima priimti į partiją, nes sugrižęs tėviškėn nebijas nakvoti namuose. Taigi palai kąs ryšius su miškiniais. Akimirksniui stojo nemaloni tylą. Marksizmo-leninizmo katedros docentė R. Davtian bandė juokauti:

– Kas žino, kur jis nakvoja!

M. Jofė galėjo būti kieno nors informuotas. Tačiau jo niekas nepalaikė, ir J. Kubilius tapo partijos nariu. Dar reikėjo įsirašyti į įskaitą Lenino rajono partijos komitete. Sekretorius nepasitikėdamas perskaitė J. Kubiliaus kandidato kortelę, kurioje buvo įrašyta, kad kilęs iš valstiečių, ir pareikalavo įrašyti – „iš buožių“. Tai reiškė, kad partinės karjeros laiptais nepakilsi.

Jais kopti Jonas Kubilius ir neketino.

Direktorius... ir asistentas

Bemat pralėkė 1946 metų vasaros atostogos – paskutinės studentiškos! Anaip tol ne nerūpestingos. Ne kartą paklausti apie vieną ar kitą pažįstamą žmogų namiškiai atsakydavo – žuvo. Jau trys iš keturių kaimynystėje gyvenusių brolių Tališauskų paguldė galvas, nebebuvo jaunystės dienų draugo Jono Žičkaus. Žmonės kalbėjo apie didelės kalinių grupės pabėgimą iš Tauragėje vokiečių emigranto Šubarto rūsyje įrengto kalėjimo (Šubartinės). Partizanų ryšininkė moteriškais kerais suviliojusi prižiūrėtoją Andrejų atrakinti kameras ir išleisti kalinius. Kartu su 22 kaliniais pabėgo ir pats prižiūrėtojas. Tarp pabėgusiųjų buvo ir P. Ruibys. Paskutinį kartą J. Kubilius su juo matėsi 1945 metų rudenį, kai Petras buvo atvykęs į Vilnių tartis dėl ryšių palaikymo ir pagalbos. Partizanams reikėjo baterijų, akumuliatorių ir kitų pagrindinės spaudos leidimui būtinų medžiagų. Tuomet tarėsi, kaip visa tai gauti ir perduoti eržvilkiškams. J. Kubilius, padedamas studento Janeliūno, vienos darbuotojos iš valdžios aparato ir dar kelių žmonių, organizavo šią pagalbą.

Atostogaujant tėviškėje atėjo žinia, kad nebėra ir P. Ruibio. Jis žuvo Balandinės miške 1946 metų liepos 18 dieną. Lydžio rinktinei vadovauti ėmė kitas buvęs J. Kubiliaus bendražygis H. Danilavičius.

Eržvilko gimnazija 1945/46 mokslo metais tapo progimnazija, pasikeitė nemažai mokytojų. Vis tiek traukė apsilankyti ten, kur prabėgo tie vieneri mokytojavimo ir kovos metai. Per Škaplierinės atlaidus nuėjo prie mokyklos, čia susirinko nemažai buvusių mokinių, visi kartu nusifotografavo. Po viešnagės tėviškėje išvyko į didelę kelionę. Grupei Lietuvos studentų LLKJS CK surengė kelionę į Gruziją. Iš pradžių skrido

į Maskvą. Pirmąkart pamatė tėvynę iš padebesių. Iš aukštai nematyti nei vargo, nei tragedijų... Vien tik tylus sustingęs grožis, tarsi nutapytas ant didžiulės drobės.

Grižęs iš kelionės, vėl užsuko į tėviškę. Buvo sklaidinas išpūdžių, tačiau... Negi liaupsinsi, ką pamatei kažkur už tūkstančių kilometrų, kai čia visus slegia nerimas dėl ateities.

Didžiausią grėsmę prarasti metų metais puoselėtą ir stiprintą ūkį nešė ne nederliai, krušos, sausros, nelaimės, o sausas, bejausmis pyliavų, mokesčių kvitų šiugždesys. Ką numatyti, patarti? Brolis Bronius tais metais baigė vidurinę mokyklą. Nusprendė, kad toliau nebesimokys. Jonas įtikinėjo, jog tai neprotinga. Bene nori patekti į rusų kariuomenę? Įtikino. Pabandysias stoti į mediciną. Tačiau į Vilniaus jau universitetą nebepriėmė. Gal dar spės į Kauną? Ir ten per vėlu. Tačiau galima suskubti į Lietuvos veterinarijos akademiją Kaune. Pirmaisiais studijų metais veterinarijos ir medicinos specialybių programos tos pačios – vėliau bus galima pereiti.

Rudenį sugrįžus į universitetą ir vėl pradėjus rūpintis studijų reikalais, užgriuvo naujos pareigos, darbas, galima sakyti – išbandymas. Viskas prasidėjo nuo pokalbio centrinų rūmų koridoriuje. Partorgas Z. Rulis pasisveikinęs be užuolankų tarė:

– Turiu tau svarbų darbą. Parengiamiesiems kursams reikia direktoriaus.

J. Kubilius atsakė, kad darbą jau turįs. Baigęs studijas, tikrai liksias dirbti asistentu.

– Gali manyti, kad gavai partinį įpareigojimą, – nūrėžė prieštaravimus partorgas.

Darbininkų ir valstiečių parengiamieji kursai prie Vilniaus ir Kauno universitetų buvo įsteigti dar 1941 me-

tais. Į juos įstoję asmenys galėjo greičiau įgyti vidurinę išsilavinimą ir pradėti studijas universitete. Buvo trys kursai. Į pirmąjį buvo priimami dviejų klasių išsilavinimą turintys asmenys, į antrąjį – keturių, į trečiąjį – šešių. Per metus kursantai turėdavo išeiti dviejų gimnazijos klasių kursą.

Po karo kursai vėl pradėjo veikti 1945 metų gegužės mėnesį. Jų vadovu buvo paskirtas profesorius Z. Žemaitis. Tačiau po metų jis tapo Vilniaus universiteto rektorium. Laikinais kursams vadovauti paskyrė matematiką P. Žemaitį, dirbusį Fizikos-matematikos fakultete.

Darbininkų ir valstiečių parengiamųjų kursų direktoriumi J. Kubilius pradėjo dirbti 1946 metų lapkričio 1 dieną. Direktoriaus amžius nedaug skyrėsi nuo kursantų.

Pirmiausia J. Kubilius susipažino su padėtimi. Ji buvo apverktina. 1946/47 mokslo metus kursai pradėjo Švitrigailos gatvės pastato Nr. 7 trečiojo aukšto patalpose. Čia kursantai turėjo mokytis, o neturintys kitos gyvenamosios vietos – ir gyventi. Trys kambariai buvo skirti klasėms, kituose trijuose gyveno kursantai. Apgyvendinti 58 žmonės, tačiau tai tik dalis norinčiųjų. Daugelis priimtųjų, neradę kur prisiglausti, grįžo namo. Iš 263 priimtųjų mokėsi tik 167.

Patalpų stokota vos tik atnaujinus kursus. Dėl jų vyko tikra nuolatinė kova tarp universiteto ir miesto vykdomojo komiteto, kurio valdininkai – daugiausia kitataučiai – ne tik nesistengė padėti, bet ir nevykdė nei savo pačių, nei Švietimo liaudies komisariato nutarimų.

Pastatą Švitrigailos gatvėje kursams surado prof. Z. Žemaitis. Kaip ir dauguma pokario namų, šio pastato antrojo ir trečiojo aukštų langų vietoje žiojėjo juodos angos,

pro stogą lašėjo, apie vandentiekį, elektrą ir kanalizaciją nebuvo nė kalbos. Tik pirmasis aukštas, kuriame buvo apgyvendinti karinėje gamykloje dirbę belaisviai, buvo aptvarkytas. Liaudies komisarų taryba įpareigojo gamyklą perduoti pirmąjį aukštą kursams, o antrąjį ir trečiąjį universitetas suremontavo savo jėgomis. Tačiau suremontuotus pastatus miesto vykdomasis komitetas pareikalavo atiduoti pradžios mokyklai, o kursams nurodė persikelti į šios mokyklos patalpas Algirdo gatvėje, kurioms reikėjo dar didesnio remonto. Universitetas su tuo nesutiko. Po ilgų ginčų, dalyvaujant net švietimo komisarui, buvo susitarta, kad vykdomasis komitetas suremontuos Algirdo gatvės pastatą, o kol jis nebaigtas – paliks kursams trečiąjį Švitrigailos pastato aukštą bei vieną kambarį antrajame aukšte. Tačiau kursų bėdos tuo nesibaigė.

Ūkiniai reikalai iš pat pradžių užgulė jauno direktoriaus pečius. Vietos trūko, o vykdomojo komiteto valia pirmojo aukšto patalpas užėmusios mokyklos vadovybė dar labiau sunkino kursų darbą: neleisdavo neštis vandens iš pirmojo aukšto (trečiajame aukšte vandens nebuvo), sugriovė pirmajame aukšte buvusią viryklę, kuria naudojos kursantai... J. Kubilius paprašė rektorato, kad kursantams būtų leista naudotis centrinių rūmų auditorijomis. Buvo leista dirbti nuo 17 iki 22.15 valandos. Tačiau vakarais šiose auditorijose nebuvo elektros. Tad tekdavo šviestis žibalinėmis lempomis arba kartais laikiniais laidais atsivesti elektrą iš kitos rūmų pusės.

1947 metais, kai remontas Algirdo gatvėje buvo baigtas, vykdomasis komitetas nutarė šių patalpų kursams nebeiduoti. Vietoj jų vieneriems metams leido naudotis I-osios vidurinės mokyklos bendrabučiu-internatu Didžiojoje

Popietėmis parengiamųjų kursų dalyviai mokydavosi universiteto centrinių rūmų auditorijose. Per vieną pertrauką šis būrelis susibūrė Didžiajame kieme ant laiptų nusifotografuoti. J. Kubiliui iš kairės – pavaduotoja mokymo reikalams L. Liakienė. Dauguma merginų su švarkais. Pokario nepritekliai ir mada. Antroje eilėje vaikiškai besišypsantis jaunuolis su karine palaidine, ant krūtinės du medaliai. Direktorių iš kursantų išskiria tik kaklaraištis. Galima šiaip taip įžiūrėti, kad jis su baltais žirneliais.

gatvėje. Tai reiškė, kad kursai vėl gauna apgriuvusią dėžutę, kurioje be kapitalinio remonto gyventi negalima. Nors statybos trestas buvo įpareigotas sutvarkyti pastatą, remon-

tas vyko vangiai. Teko prisidėti patiems kursantams. Tik 1948 metais kursams palengvėjo. Padedant LKP Vilniaus miesto antrajam sekretoriui F. Bieliauskui (kursuose mokėsi jo giminaitė), buvo gauta šiek tiek vietų bendrabutyje Šermukšnių gatvėje.

Pačioje darbo pradžioje J. Kubilius pareikalavo, kad mokytojai susiplanuotų dėstymo medžiagą visiems metams. Ne visiems pakako pedagoginės patirties. Direktoriaus iniciatyva pradedantieji mokytojai lankė patyrusiųjų pamokas. Reikėjo, kad kursantai įprastų sistemingai dirbti, padėtų vieni kitiems. Buvo registruojama, kaip lankomos pamokos, išvykti į tėviškę reikdavo gauti direktoriaus ar inspektorės leidimą. Sunkiais nepriteklių metais kursantai buvo mokomi taupiai naudoti ir laiką.

J. Kubilius gerai suprato, kad savarankiško darbo neatstos jokios pamokos ir mokytojai. Tad vos pradėjęs dirbti, organizavo dalykinius būrelius, kuriems vadovavo geresnieji mokiniai, gelbėjo ir studentai. Vienu metu kursuose veikė net 32 būreliai. Nuo 1947 metų pavasario, susitarus su Fizikos-matematikos ir Chemijos fakultetų dekanais, kiekvienam kursui kas savaitę fakultetų dėstytojai pravedavo po vieną parodinę pamoką.

Kursų gyvenimas, nors nelengvas ir įtemptas, buvo įvairus. Kursantai sportavo, dalyvavo meno saviveikloje... Kartu su miesto gyventojais tvarkė karo sugriautą miestą: valė griuvėsius, sodino medelius.

Be direktoriaus, dar buvo pavaduotojo mokymo reikalams (inspektoriaus) etatas. Inspektore dirbo L. Liakienė. Etatinių dėstytojų kursai neturėjo. Čia dirbo keletas Vilniaus universiteto bei Vilniaus pedagoginio instituto dėstytojų. Matematiką dėstė K. Grincevičius, P. Žemaitis, pats J. Kubilius. Kartą direktoriui teko ir fizikos kursą užbaigti, kai silpniau

Parengiamųjų kursų vaikinų būrelis miesto atstatymo darbuose. Atokvėpio valandėlė – darbininkus aplankė direktorius. Kokia vieta, koks laikas? Šešėliai ryškūs ir trumpi – tikriausiai giedra pavasario diena. Toliau taip pat dirbama: pasilenkusios moterys ravi, o gal sodina gėles.

pasirengęs dėstytojas 1947 metų pavasario semestro viduryje pareiškė nesugebėsiąs išdėstyti viso kurso.

Dauguma dėstytojų dirbo gerai, direktorius rimtesnių priekaištų neturėjo. Užtat jų turėdavo akyli ir ausyli „ideologiniai angelai sargai“, registruodavę tikrus ar tariamus nukrypimus nuo teisingos linijos. Daugiausia skundų ir pastabų buvo dėl humanitarinių dalykų. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos mokytojai V. Maniukienei buvo priekaištaujama, kad penkmečio planą ji pavadinusi romantizmu. O kaip būdingiausią J. Janonio bei J. Biliūno asmenybių bruožą nurodžiusi džio-

vą, kuria abu rašytojai sirgo. Skundai buvo rašomi ir apie geografijos mokytoją B. Bartuškaitę. Ji esą paskelbusi 1938 metų duomenis apie TSRS gyventojų raštingumą ir šitaip metusi šešėlį ant socializmą kuriančios šalies. Po kelerių metų ši mokytoja kartu su motina buvo ištremta į Sibirą.

Buvo ir kitokio pobūdžio ideologija pridengto spaudimo. Ypač priimant naujus kursantus. J. Kubiliui teko du priėmimai. Atsirasdavo žmonių, kurie per kursus norėjo greičiau ir lengviau gauti brandos atestatą. Bandydavo patekti ir pasinaudoję aukštų valdininkų protekcijomis, kiti mojuodavo komjaunimo bilietais, grasindavo žiną būdų, kaip direktorių patupdyti už grotų... Bandyta apgauti, papirkti.

1946 metų lapkričio 1 dieną tapęs kursų direktoriumi, J. Kubilius po kelių mėnesių buvo priimtas į universiteto Fizikos-matematikos fakulteto Bendrosios matematikos katedrą asistentu. Juo dirbti rektoriaus įsakymu pradėjo 1947 metų sausio 1 dieną. Tai tebuvo formalus padėties įtvirtinimas – jau seniai vedė katedros dėstytojų skaitomų kursų pratybas, pavaduodamas skaitė paskaitas. Krūvis buvo nemažas: nuo 1946 metų prof. Z. Žemaičio skaityto matematinės analizės kurso pratybos, aukštosios algebros, tikimybių teorijos, bendrosios matematikos kurso miškininkams pratybos, 1946/47 mokslo metais aukštosios matematikos kursas Chemijos fakultete.

LKP CK nurodymu universiteto darbuotojai būdavo siunčiami į provinciją aiškinti „einamąjį momentą ir mūsų uždavinius“, agituoti valstiečius parduoti daugiau grūdų valstybei, pasirašyti paskolą TSRS liaudies ūkiui atkurti. 1946 metų gruodžio mėnesį kone visai savaitei buvo pasiūstas į Kupiškio rajoną, po pusmečio – į Kaišiadorių rajono Rumšiškių valsčių. Po šio valsčiaus Užtakų apylinkę važinėjo ginkluotų vyrų lydimi, kurie, susirinkus į patalpą valstiečiams, niū-

Parengiamųjų kursų dalyviai po keturiasdešimties metų. Susitikimas Vilniaus universiteto auloje 1979 m. universiteto jubiliejaus proga. J. Kubiliui iš dešinės – buvusi direktoriaus pavaduotoja mokymo reikalams L. Liakienė. Kalba A. Maldonis. Galbūt prisimena literatų būrelį, kuriam pirmininkavo V. Statulevičius? A. Maldonis tebuvo jo pavaduotojas. Klausytojai sužiūrę į oratorių, bet iš graudokų šypsenų matyti, kad žvelgia į tolimus jaunystės metus.

riai sustodavo prie durų. Žmonės nepatikliai klausydavosi agitatorių, tylėdami ir šnairuodami į sargybinius.

Vos pavyko išvengti vienos, dar nemalonesnės, išvykos. 1948 metų gegužės mėnesį į kursų raštinę atėjo rektoriaus įsakymas, kuriuo 37 asmenys buvo kviečiami gegužės 19 dieną 17 valandą susirinkti centrinių rūmų 13-ojoje auditorijoje. Turėjo būti pavestas kažkoks darbas. Kitą dieną iš vieno kolegos J. Kubilius sužinojo, koks tai darbas. Reikσιά padėti saugumiečiams, vežantiems į Sibirą žmones, sura-

šinėti tremiamųjų turtą. Šiurpas nupurtė vien apie tai pagalvojus. Ginkluoti sargybiniai, tremiamų iš tėviškės žmonių sielvartas... Nors ir buvo rizikinga nepaklusti, pasistengė, kad tomis dienomis niekas nerastų nei namie, nei darbe. Išvengė...

Išblaškyti

1947 metų vasara buvo paskutinė, kai visi J. Kubiliaus namiškiai dar galėjo susirinkti po gimtinės stogu. Tie patys namai, medžiai ir laukai, bet palaimingos ramybės nebėra. Nebėra ir daugelio kaimynystėje gyvenusių žmonių. Ne vienas žuvo ar buvo nušautas.

Tų metų balandžio 4 dieną žuvo net 11 Eržvilko apylinkės partizanų: J., P. ir S. Žukauskai, S. Tališauskas, S. Juškys, A. Čekaitis, J. Parnarauskas, S. Urbonas, K. Valaitis, J. Mejeris, J. Nausėda. J. Nausėda buvo Kubiliaus auklėjamosios klasės Eržvilke moksleivis. Visus užkasė prie Eržvilko kapinių, „siratkapiuose“. Artimieji kapą puošdavo, sribai draskydavo. Kol kartą keli vyrai, pakabinę prie kapo trispalvę, užminavo palikę perspėjimą. Stribui, bandžiusiam nuplėšti vėliavą, tai kainavo gyvybę.

Tais metais ir brolis Vytautas baigė gimnaziją. Nusprendė sekti Jono pėdomis ir studijuoti matematiką. Kitas brolis – Bronius – baigė pirmąjį Kauno veterinarijos akademijos kursą. J. Kubiliaus paprašytas Vilniaus universiteto rektorius Z. Žemaitis sutiko priimti Bronių į antrąjį Medicinos fakulteto kursą. Taigi – rudeniop jau trys broliai susiruošė į Vilnių. Pusbrolis Bronius Kubilius, kurio bute jau

porą metų gyveno Jonas, jau dirbo gydytoju Ukmergėje. Tad į Vilnių retai atvažiuodavo. Jo žmona Donata sutiko, kad bute apsigyventų visi trys – Bronius, Jonas ir Vytautas. Bent jų gyvenimas kuriam laikui buvo aiškus. Tačiau likusiems Fermose darėsi vis sunkiau. 1947 metais buvo įvesti „buožiniai“ mokesčiai. „Buožiniams“ priskirti ūkiai privalėjo sumokėti 30 ir net 50 nuošimčių visų pajamų. Taip norėta kuo greičiau sužlugdyti stambesnius ūkius. Už 30 hektarų žemės Kubiliai turėjo vien duoninių grūdų pristatyti 120 centnerių, kai iš kaimyninio 12 hektarų ūkio tereikalaudavo 10–12 centnerių. Net ir įvykdęs prievoles, negalėjai būti tikras, kad neuždės papildomų. Namiškiai paprašė Joną pasikalbėti su viršininkais, kurių daugelį pažinojo. Bene dar bus įmanoma laikytis? Eržvilko partorgas Biržys smarkiai gėrė, gerai akis užpylęs buvo linkęs kai ko nematyti. Tačiau pokalbis su juo buvo bergždžias. Ne, niekuo negalys padėti. Tokia esanti partijos linija. Tą patį pasakė ir buvęs Eržvilko gimnazijos komsorgas V. Petrukaitis, dabar tapęs teisėju Jurbarkė. Taigi tėvo ūkis, kaip ir daugelio kitų vidutinių valstiečių, buvo pasmerktas.

1948 metų balandžio 2 dieną NKVD areštavo brolių Juozą. Jis buvo partizanų ryšininkas. Slapta nuo namiškių įrengtame bunkeryje 1946–1947 metų rudenį ir žiemą nuo saugumiečių slapstė J. Parnarauską. Partizanų grupė, su kuria jis palaikė ryšius, buvo išduota, jos nariai suimti. Sužinojęs apie areštą, J. Kubilius vyko į Kauną teirautis. Kalėjime Mickevičiaus gatvėje parašė pareiškimą, kuriame klausė, ar nėra kalėjime brolio. Pareiškimą grąžino su trumpu, iš klaidų sprendžiant, mažaraščio atsakymu: „jest“ (yra). Po kiek laiko Juozą perkėlė į Vilnių. Kartą pavyko pasimatyti. Apie brolio areštą teko pranešti universiteto

partiniam biurui. Partorgas V. Taurinskas išklausė, bet nieko nepasakė. Daugelis turėjo panašaus likimo artimųjų.

Ypatingasis pasitarimas nuteisė Juozą Kubilių 25 metams. 1949 metų balandžio 4 dieną jį išvežė į Novosibirsko sritį. Įvairiuose lageriuose prabuvo iki 1956 metų. Grįžęs stengėsi atgauti pastatus ir po kiek laiko įsikūrė tėviškėje.

Tėviškėje liko tėvai ir brolis Antanas. Jis sužinojo, kad ūkiui būsią uždėti nepakeliami mokesčiai. Buvo aišku – tai kilpa ant kaklo. Jau anksčiau kažkas sudegino jaują. Apkaltino šeimininkus – tyčia naikina turtą, kad kitiems neliktų. Kol neatėmė jėga ir neapkaltino sabotažu bei kito mis nuodėmėmis, reikėjo skubėti atiduoti ūkį. Parašė prašymą, kad paimtų žemę, paliktų tik 5 hektarus. Pats Antanas surado naujus žemės šeimininkus. Pagaliau po ilgų derybų valdžia patenkino prašymą.

Atėjo kraustymosi diena. Motina rinko daiktus: ką pasiimti, ką palikti... Jei ne ta ruošia, rūpestis, jei užplūstų prisiminimai, kaip ji prieš daugelį metų čia atėjo, kaip visur buvo pilna vilties, kaip vienas po kito gimė penki jos sūnūs, kaip augo, bėgiojo takais, kaip kilo ir traukėsi negandos,ėjo kariuomenės, bet niekas neprivertė palikti šitų namų... Viskas Dievo rankoje, jis išsaugos sūnus, neleis pražūti.

Tėvas tylėjo kaip žemė, kuriai atidavė visas jėgas, jaunystę ir gyvenimą.

Obelys šlamėjo, debesys ritosi, laukai bangavo, bet nebe-guodė.

Kubiliai išsikėlė gyventi pas pažįstamus: tėvas – į Paišlynį pas Kauneckius, motina su broliu Antanu – pas Zuzaną Tolišienę.